

Безверха Т. М. Періодичні видання національних меншин Житомирської області як чинник етноінтеграції громадянського суспільства в Україні / Безверха Тетяна Миколаївна // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник / за ред. В. В. Різуна ; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2016. – квіт.–черв. – Т. 63. – С. 64-69.

УДК 007:070(477.42)

Періодичні видання національних меншин Житомирської області як чинник етноінтеграції громадянського суспільства в Україні

Периодические издания национальных меньшинств Житомирской области как фактор этноинтеграции гражданского общества в Украине

Periodicals of Zhytomyr Region Minorities as a Factor of Ethnic Integration of Civil Society in Ukraine

Стаття присвячена ролі періодичних видань національних меншин Житомирської області у дотриманні принципів громадянського суспільства в Україні. Зареєстровані періодичні видання польської та єврейської національних меншин Житомирщини є свідченням вільного існування недержавних організацій, які відображають інтереси соціальних груп та їх цінності. Такі видання сприяють укріпленню толерантності в українському поліетнічному суспільстві.

Польська та єврейська громади Житомирщини є дисперсними, тому тенденція розвитку їх періодики відображає всеукраїнський стан етноінтеграції представників цих громад у суспільство. Польськомовні та двомовні газети й журнали Житомирщини є важливим чинником збереження та прилюдного вираження ідентичності. Газета іудейської релігійної громади виходить російською мовою та відображає як самобутність культури й традицій євреїв, так і ступінь їх асиміляції.

Ключові слова: національні меншини; періодичні видання; громадянське суспільство.

Статья посвящена роли периодических изданий национальных меньшинств Житомирской области в соблюдении принципов гражданского общества в Украине. Зарегистрированные периодические издания польского и еврейского национальных меньшинств Житомирщины являются свидетельством свободного существования негосударственных организаций, которые отображают интересы социальных групп и их ценности. Такие издания способствуют укреплению толерантности в украинском полиэтничном обществе. Польская и еврейская общины Житомирщины являются дисперсными, поэтому тенденция развития их периодики отображает всеукраинское состояние этноинтеграции представительств этих групп в обществе. Польскоязычные и двуязычные газеты и журналы Житомирщины остаются важным фактором сохранения и публичного выражения идентичности. Газета иудейской религиозной общины печатается на русском языке и отображает как самобытность культуры и традиций евреев, так и сущность их ассимиляции.

Ключевые слова: национальные меньшинства; периодические издания; гражданское общество.

The article reveals the role of periodicals of the national minorities in Zhytomyr region in observance of the principles of the Ukrainian civil society.

The listed periodicals of the Polish and Jewish communities in Zhytomyr region bear evidence of free functioning of non-public organizations which reflect interests of the social groups and their values. Such periodicals encourage strengthening the tolerance in the Ukrainian multiethnic society. The Polish and Jewish communities are dispersed, that's why their periodicals tend to reflect the process of ethnic integration of the representatives of these communities to the society throughout Ukraine. The

Polish and bilingual newspapers and magazines of Zhytomyr region are the essential factors of preservation and public expression of national identity. The newspaper of the Jewish community is published in Russian and reflects both the Jewish heritage and essence of their assimilation.

Keywords: national minorities; periodicals; civil society.

Вступ. Важливою ознакою сучасного світу є поліетнічність національного складу населення багатьох країн, яка сталась унаслідок зміни політичної карти світу після двох світових воєн та посилення міграційних процесів через локальні конфлікти чи з економічних причин. Така поліетнічність потребує як законодавчого врегулювання, так і суспільного прийняття. Тому *актуально*, з погляду європейського спрямування України, розглянути виявлення ідентичності та самобутності національних меншин через періодичні видання.

Житомирщина є одним з регіонів України, де традиційно проживали й проживають і компактно, і дисперсно представники різних національних меншин, які економічно, соціально, культурно взаємодіяли з українцями та намагалися, залежно від обставин, або зберегти свою ідентичність, або асимілюватись.

Сучасні українські дослідники, зокрема Г. Луцишин, зосереджують увагу на місці й ролі національних меншин у політичному житті України, відзначаючи, що забезпечення задекларованих прав і свобод національних меншин є неодмінною умовою як національної консолідації, так й успішної зовнішньої політики України [1; 2]. І. Лопушинський та І. Попова наголошують на необхідності співпраці з національними меншинами для досягнення толерантності в суспільстві [3]. Історіографічна праця О. Рафальського охоплює різні інтерпретації поглядів, починаючи від царської Росії, реалій політики «коренізації» 20–30-х рр. ХХ ст., бездієву декларативність радянської імперії стосовно формування демократичної незалежної України [4].

Тематика та аспекти дослідження вітчизняних науковців суголосні з європейськими. Джеймс Х'юз та Гвендолін Сасс з лондонської школи економічних та політичних досліджень Оксфордського університету наголошують на необхідності постійного різноаспектного моніторингу проблем національних меншин для захисту їх прав та вироблення стратегій їх інтеграції та взаємодії [5]. Вілл Кімлічка з Канадського королівського університету досліджує, чи прийнятні західні моделі мультикультуралізму і прав меншин для посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи [6]. Міністерство культури Латвії ініціювало випуск посібника з питань національної ідентичності та інтеграційної політики, в якому понятійно визначені основні проблеми співіснування корінного етносу та національних меншин [7]. Пресі національних меншин України як засобу їх самоствердження в умовах становлення української державності присвячено дисертаційне дослідження Ю. Колісника [8].

Тому *метою* цієї статті є визначення особливостей етноінтеграції польської та єврейської національних меншин Житомирської області через періодичні видання. Завдання: визначити ступінь дотримання задекларованих прав і свобод, ступінь суспільної та політичної активності національних меншин, вираження своєї ідентичності та самобутності у періодичних виданнях.

Теоретичне підґрунтя статті складає дослідження Н. Мяловицької, яка вивчає європейський досвід конституційного закріплення й дотримання прав національних меншин, і наголошує, що «у більшості конституцій європейських держав права національних меншин не визначаються, а забезпечуються в рамках групи особистих прав і свобод людини» [9, 581]. Для розуміння типів етнічних контактів та етнічної структури сучасної України звертаємося до праці І. Міронової, яка вказує, що багатонаціональність є традиційною особливістю України, етнічні контакти можуть бути різних типів: співіснування, асиміляція, злиття, метисизація. Автор виділяє п'ять типів етнічних меншин: національні, регіональні, мігрантські, колонізовані та нові національні меншини [10, 6].

Також для розуміння феномену громадянського суспільства в Україні звертаємось до даних аналітичної доповіді Інституту стратегічних досліджень, у якій описані сучасні форми та практики самоорганізації громадян України, взаємодія органів державної влади з інституціями громадянського суспільства, розвиток місцевої демократії [11].

Методи дослідження. Застосовано загальнонаукові методи аналізу – при виділенні об’єкта (періодичних видань національних меншин Житомирської області) та предмета (ролі періодичних видань Житомирської області в інтеграційних процесах громадянського суспільства); синтезу (при узагальненні особливостей регіональної періодики національних меншин). Метод опису використано при дослідженні типології періодичних видань. Використання вітчизняних та зарубіжних джерел уможливило дотримання принципу дисциплінарної об’єктивності.

Результати дослідження. Головними ознаками, які характеризують громадянське суспільство в сучасній Україні, на думку співробітника Центру Разумкова Ю. Якименка, є розвиненість його інститутів (різноманітних об’єднань громадян та засобів масової інформації) та рівень громадської активності населення. При цьому існування вільних, незаангажованих ЗМІ є однією з необхідних передумов формування правової демократичної держави та громадянського суспільства в Україні [12].

Громадські об’єднання національних меншин є неурядовими організаціями, які відображають етнічні, соціальні, культурні інтереси їх представників. Важливим засобом вираження таких інтересів є традиційні і сучасні медіа. Житомирська область відзначається активною діяльністю громадських організацій національних меншин, зокрема польської та єврейської, які історично компактно проживали на її території.

Ст. 2 ЗУ «Про національні меншини в Україні» декларує: «громадяни України всіх національностей зобов'язані ... поважати мови, культури, традиції,

звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин» [13].

Сучасні українсько-польські взаємини є свідченням відкритого демократичного діалогу і політичної співпраці, особливо під час і після подій Революції гідності. Громадяни України польського походження, що проживають на території Житомирської області, активно долучаються до формування позитивного зовнішньополітичного іміджу України в Республіці Польща, оскільки їх права не лише декларовано, а й дотримано: немає перешкод в оприлюдненні національної ідентичності, вивченні рідної мови, сповідуванні римо-католицизму. Також реалізовано їх права на власні медіа – в Житомирській області від часу проголошення Україною незалежності виходили польські газети і журнали різного цільового призначення. Так благодійна культурно-освітня газета «Mozaika Berdyczowska» (Бердичівська мозаїка) [14] заснована і видається Радою бердичівського відділення Спілки поляків України (свідоцтво про реєстрацію друкованого ЗМІ ЖТ №70 від 25.04.1995 р.) за ініціативи журналіста польської газети «Річ Посполита» Петра Косціньського. Культурно-освітнє спрямування видання сприяє національному примиренню польського та українського народів, зокрема у питаннях історичної пам'яті, адже матеріали газети висвітлюють сторінки історії поляків в Україні і на Волині, розповідають про видатних діячів польського та українського народів. Газета також висвітлює регіональні особливості життя полонії Бердичівщини. Метою видання є популяризація польської мови, історії та культури серед громадян України польського походження. Головним редактором газети є Лариса Анатоліївна Вермінська, яка очолює Бердичівське відділення Спілки поляків України та Асоціацію польських журналістів України. Тираж видання 1000 примірників. Газета розповсюджується безкоштовно за посередництвом парафій у Бердичеві та Бердичівському районі. Слід відзначити, що складні питання українсько-

польської історії, зокрема події на Волині у 40-ві роки ХХ ст., на сторінках газети висвітлені коректно та без екстремізму.

Засновником і видавцем щоквартального громадсько-політичного часопису «Głos Polonii» (Голос Полонії) [15] є президент Житомирської обласної організації «Об'єднання польської шляхти», член ради Союзу поляків України Наталія Іщук (свідоцтво про реєстрацію друкованого ЗМІ ЖТ №171/548 Р від 9.10.2012 р.). Головний редактор – польський суспільний діяч в Україні, координатор міжнародного наукового проекту «Історія єднає народи» Володимир Іщук визначає цільове призначення видання як загальнополітичне науково-популярне; головними завданнями є сприяння історичному примиренню і порозумінню між українськими та польськими народами, збереження національної пам'яті та ідентичності польської національної громади.

Щоквартальний часопис польської меншини «Tęcza Żytomierszczyzny» (Веселка Житомирщини) [16] видає Житомирська обласна Спілка поляків України (свідоцтво про реєстрацію друкованого ЗМІ ЖТ № 96/473 Р від 24.03.2011 р.), головний редактор Вікторія Лясковська-Щур. Часопис покликаний подавати інформацію про життя та проблеми поляків Житомирщини. Традиційними для Житомирщини є наукові та науково-популярні статті з польської історії та культури Волині, що сприяє забезпеченню дотримання культурних прав і свобод представників національної меншості у багатонаціональному регіоні. Крім цього, Житомирська обласна Спілка поляків України створила такі інформаційні проекти: телевізійна програма «Поляки Житомирщини» та культурно-освітня програма «Вивчаємо польську» на телеканалі ТРК Союз-ТВ; радіопрограма польською мовою «Єдність» (на радіохвилях державного радіо) та щотижнева польськомовна радіопередача «Польща ближче», (на радіохвилях «Польського радіо» Бердичева), що є свідченням дотримання Ст. 6 ЗУ «Про національні меншини в Україні»: «Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-

культурну автономію: ... задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність...» [13].

Не лише регулярний випуск польськомовних медіа є свідченням етноінтеграції національних меншин в громадянське суспільство України, а й участь представників національних громад у громадській раді при Житомирській облдержадміністрації [17]. Тут, окрім представників ромів, вірменів та німців, переважають (10 з 13-ти) представники польських громадських організацій.

Таким чином участь українців польського походження у політичному, громадському та культурному житті області не лише реалізована фактично, але й висвітлена у регіональних етнічних медіа. Поляки Житомирщини інтегровані в громадянське суспільство України у регіональному вимірі також і через регулярний випуск періодичних видань, які висвітлюють діяльність польських громадських об'єднань, культурних товариств та окремих поляків у житті регіону.

Єврейська національна спільнота на території Житомирської області на початку ХХ ст. мала компактне проживання у багатьох містах (Бердичів, Коростишів – більше 75 % відсотків населення) та містечках. Але після Жовтневого перевороту більшість молодих євреїв перестали дотримуватись традицій іудаїзму, почали вести світське життя, активно інтегруючись у різні сфери суспільства. Євреї Житомирщини мали подвійну ідентичність, розмовляли мовою їдиш та добре розуміли українську й російську. На початку 30-х рр. ХХ ст. на державному рівні було припинено навчання національними мовами, в тому числі й мовою їдиш.

Після катастрофи європейського єврейства в роки Другої Світової війни кількість євреїв в Україні суттєво зменшилась. Відбулася друга й остаточна хвиля асиміляції – переважна більшість молодих євреїв не знають рідної мови («моме люшн»), оскільки батьки спеціально не розмовляли нею з дітьми й

онуками. Побутова ксенофобія та прояви антисемітизму на всіх рівнях спонукала багатьох євреїв змінювати запис у графі «національність». 90-ті рр. ХХ ст. на тлі загальної економічної й політичної кризи характеризуються масовою репатріацією євреїв пострадянських країн до Ізраїлю.

Нині євреї Житомирської області мають іудейську релігійну громаду, приватну Житомирську гімназію «Ор Авнер» (з українською мовою навчання), благодійну організацію «Хесед Шломо», коледж для дівчат «Махон Хая Мушка» (навчання іноземних мов фахівцями Житомирського державного університету імені Івана Франка, що є свідченням дотримання положень Ст. 7 ЗУ «Про національні меншини в Україні»: «Держава вживає заходів для підготовки педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів...» [13]), єшиву «Менахем», соціально-реабілітаційний центр «Дитяче містечко Алюмім». У цих організаціях євреї мають змогу вивчати мову іврит, традиції іудаїзму, культуру євреїв-ашкеназів. Між собою євреї Житомира спілкуються українською та російською мовами.

Єдине періодичне видання євреїв Житомирщини – російськомовна газета «Житомир еврейский». Вона зареєстрована у 2005 р., засновник та видавець – Житомирська іудейська релігійна громада. Газета виходить раз на місяць та з нагоди великих свят. Це видання репрезентує стан і статус єврейства в Україні, а також характеризує ступінь асиміляції – виходить мовою попередньої імперії. Проте газета виражає ідентичність (радше національну, ніж релігійну) та самобутність (на території Житомирської області традиційно проживали Любавичські хасиди), розкриває події з життя єврейської громади. Традиційними рубриками є «Бесіди Любавичського Ребе Менахем-Мендла Шнеєрсона», статті, присвячені Торі й заповідям, життю гімназії «Ор Авнер», культурним подіям, національній пам'яті, історії в особах, кулінарним традиціям, рекламі та оголошенням [18]. Серед жителів обласного центру та області підтримується

інтерес до єврейської культури і традицій, на заходах громади завжди присутні багато не євреїв.

Єврейська іудейська громада Житомирщини не лише входить до Ради громадських об'єднань області та впливає на прийняття рішень, а й всебічно висвітлює свою діяльність на сторінках газети «Житомир єврейский». Зокрема народний депутат ВР України Борислав Розенблат регулярно звітує перед громадою не лише як народний обранець, а й як єврей. Також у газеті регулярно висвітлюється вклад громадських діячів общини в економіку та культуру регіону.

Висновки. Таким чином, періодичні видання польської та єврейської національних меншин Житомирської області репрезентують безперешкодно реалізоване належне інформаційне забезпечення їх представників, це є свідченням повного дотримання задекларованих у ЗУ «Про національні меншини в Україні» їх прав і свобод, а також повного суспільного прийняття та високого ступеня міжнаціональної толерантності. Етноінтеграція в українське суспільство відбувається в умовах рівноправного міжкультурного діалогу з відродженням й збереженням національної ідентичності та інтересів. Етнічні медіа Житомирщини регулярно висвітлюють високий ступінь суспільної та політичної активності національних меншин, вільне вираження своєї ідентичності та самобутності. Постійний вихід схваленої державою національної періодики дає можливість представникам національних меншин почуватися рівноправними громадянами України з високим соціальним статусом та забезпеченими культурними запитами. Існування періодичних видань національних меншин підвищує рівень поінформованості суспільства, сприяє національному примиренню, порозумінню між людьми, гасить прояви побутової ксенофобії.

Список літератури

1. Луцишин Г. І. Національні меншини у політичному житті України : дис. канд. ...канд. політ. Наук : 230002 / Луцишин Галина Іванівна. – Львів, 2002. – 190 с.
2. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах сучасного політичного процесу / Г. І. Луцишин. – Львів : Видавництво Львів Політехніки, 2012. – 361 с.
3. Лопушинський І. П. Україна і національні меншини: шлях до толерантності та співпраці / І. П. Лопушинський, І. М. Попова // Актуальні проблеми державного управління педагогіки та психології / Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1 (9). – Херсон, 2013. – С. 99–103.
4. Рафальський О. О. Національні меншини в Україні в ХХ столітті: історіографія : дис. д-ра іст. наук :07.0006 / Рафальський Олег Олексійович . – К., 2001. – 462 с.
5. Hughes James Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs / James Hughes, Gwendolyn Sasse // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. – 2015. – Vol. 14. – № 4. – P. 26–59.
http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Hughes_Sasse.pdf
6. Kymlicka Will Multiculturalism and Minority Rights: West and East / Will Kymlicka // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. – 2015. – Vol. 14. – № 4.– P. 4–25. Режим доступу:
<http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Kymlicka.pdf>
7. Guidelines on National Identity, Civil Society and Integration Policy (2012–2018). – Riga. – 2012. – 48 p.
8. Колісник Ю. Вікторович Преса національних меншин України як засіб їх самоствердження в умовах становлення української державності (1992–1999 pp.) : дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Ю. В. Колісник . – Л., 2000. – 173 с.

9. М'яловицька Н. Права національних меншин: європейський досвід / Н. М'яловицька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3839/>.
10. Міронова І. С. Національні меншини України : Навчально-методичний посібник / І. С. Міронова. – Миколаїв-Одеса : ТОВ Від, 2006. – 305 с.
11. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості: аналітична доповідь. – Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/grom_susp-bdf01.pdf
12. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики / Ю. Якименко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf.
13. Закон України «Про національні меншини в Україні». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
14. Mozaika Verduczowska. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mozberd.com.ua>
15. Glos Polonii. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mozberd.com.ua>.
16. «Tęcza Żytomierszczyzny». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slopol.blogspot.com/>.
17. Список представників інститутів громадянського суспільства, які обрані до громадської ради при Житомирській облдержадміністрації 24 квітня 2015 року (зі змінами). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zt.org.ua/index.php/ua/novyny/83-live-menu/320-spisok-chleniv-gromadskoi-radi-2015/>.
18. Житомир єврейський. – Декабрь, 2015 г.

References

1. Lutsyshyn, H.I. (2002), *National Minorities in the Political Life of Ukraine*, PhD diss. (polit. sci.), Ivan Franko National University of Lviv, 190 p.
2. Lutsyshyn, H.I. (2012), *National Consolidation of Ukraine in Conditions of the Modern Political Process*, Vydavnytstvo L'viv Politekhniky, Lviv, 361 p.
3. Lopushynskiy, I.P. & Popova, I.M. (2013), “Ukraine and national minorities: a way to tolerance and cooperation”, *Zbirnyk naukovykh prats' Khersons'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu “Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya pedahohiky ta psykholohiyi” [Collection of Scientific Works of Kherson National Technical University “Actual Problems of Public Management of Pedagogics and Psychology”]*, vol. 1 (9), Kherson, pp. 99-103.
4. Rafalskyi, O.O. (2001), *National Minorities in Ukraine in the Twentieth Century: Historiography*, D.Sc. diss. (his. sci.), The Institute of Political and Ethnonational Studies of the NAS of Ukraine, Kyiv, 462 p.
5. Hughes, J. & Sasse, G. (2015), “Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, vol. 14, no 4, pp. 26–59. available at: http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Hughes_Sasse.pdf (accessed 26 February 2016).
6. Kymlicka, W. (2015), “Multiculturalism and Minority Rights: West and East”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, vol. 14, no 4, pp. 4–25, available at: <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Kymlicka.pdf> (accessed 26 February 2016).
7. Ministry of Culture of the Republic of Latvia (2012), *Guidelines on National Identity, Civil Society and Integration Policy 2012–2018*, LTD “Holda”, Riga, 48 p.
8. Kolisnyk, Yu.V. (2000), *The Press of National Minorities of Ukraine as the Means of Self-Affirmation in the Conditions of Formation of the Ukrainian State*

(1992-1999), PhD diss., (philol. sci.), Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 173 p.

9. Mialovytska, N. (2013), "The Rights of National Minorities: the European Experience", *Viche*, no. 17, available at: <http://www.viche.info/journal/3839/>. (accessed 26 February 2016).

10. Mironova, I.S. (2006), *National Minorities of Ukraine : a Textbook* , TOV ViD, Mykolaiv-Odesa, 305 p.

11. The National Institute for Strategic Studies (2014), *On the State of Civil Society Development in Ukraine: General Trends, Regional Peculiarities: Analytical Report*, available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/grom_susp-bdf01.pdf (accessed 26 February 2016).

12. Yakymenko, Yu. (2004), "Civil Society in Ukraine: Main Features", available at: http://www.razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf (accessed 26 February 2016).

13. The law of Ukraine "On national minorities in Ukraine" (2014), available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.

14. Mozaika Berdyczowska (2016), available at: <http://mozberd.com.ua> (accessed 26 February 2016).

15. Glos Polonii (2016), available at: <http://mozberd.com.ua> (accessed 26 February 2016).

16. Tęcza Żytomierszczyzny (2016), available at: <http://slopol.blogspot.com/> (accessed 26 February 2016).

17. Zhytomyr Regional State Administration (2015), *The List of Representatives of Civil Society Elected in the Public Council under the Regional State Administration of Zhytomyr*, 24 April 2015, available at: <http://www.zt.org.ua/index.php/ua/novyny/83-live-menu/320-spisok-chleniv-gromadskoi-radi-2015/> (accessed 26 February 2016).

18. *Zhytomyr Evrejskyj [Jewish Zhytomyr]* (2015), December 2015.